

ПРОЕКТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ УПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ІМПЕРАТИВУ

У статті розглянуто фактори, що актуалізують використання проектних технологій для формування екологічної свідомості, культури екологічної поведінки учнів. Проектні технології розглядаються як умова формування та один з елементів екологічно орієнтованого середовища (ЕОС) – інструменту екологізації духовного простору особистості в умовах системної кризи.

Ключові слова: проектні технології, екологічні цінності, культура екологічної поведінки учнів, середовище

Загострення системної соціально-еколого-економічної кризи вимагає сьогодні швидкої зміни підходів у відносинах «людина-природа». Дієвим інструментом таких змін є екологічна освіта. Тому у засадничих документах Європейської Економічної Комісії ООН (ЄЕК ООН), присвячених упровадженню принципів збалансованого (стійкого) розвитку, освіта для збалансованого (стійкого) розвитку (ОЗР) розглядається як «рушійна сила» таких перетворень. На основі цих документів в Україні було розроблено Національну доктрину розвитку освіти у XXI столітті та Концепцію екологічної освіти України, що визначають основні напрями та засадничі принципи шкільної освіти, з урахуванням екологічних реалій сучасного світу. Важливим кроком став Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (2011 р.), в якому екологічна освіта та просвіта визнаються важливими механізмами його реалізації [1].

В основу Стратегії покладено нову триєдину соціально-еколого-економічну парадигму розвитку суспільства, мета якої – сприяти формуванню інноваційної, справедливої соціоприродної моделі коеволюції. Довкілля має відігравати в ній таку ж важливу роль, як соціум та економіка. Законом сформульовані основні проблеми й першочергові цілі діяльності. Серед головних проблем – «недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку». Тому метою номер один визнається «підвищення рівня суспільної екологічної свідомості». Таким чином, на освіту покладається значна частина відповідальності за втілення державної Стратегії екологічної політики, відповідно зростають роль і значення екологічної освіти. Отже, актуальність дослідження підтверджується низкою документів міжнародного та національного рівня.

Метою статті є аналіз факторів, які актуалізують використання проектних технологій для формування екологічної свідомості та культури екологічної поведінки учнів в умовах поширення системної кризи. Застосування проектних технологій ми вважаємо важливим

елементом та однією з умов створення екологічно орієнтованого середовища як механізму екологізації духовного простору особистості.

З огляду на системний характер екологічної кризи завдання екологізації суспільної свідомості неможливо вирішити засобами лише педагогічної науки. Рішення можна знайти на перетині психолого-педагогічних, філософських, політологічних, економічних, соціальних розвідок. Комплексний, синтетичний характер проблем вимагає й відповідних підходів. Глобалізаційні процеси обумовили залежність подій планетарного масштабу від кроків локального характеру. Ця важлива особливість нашої доби спонукає до усвідомлення кожною дитиною можливих наслідків своїх дій та вимагає наповнення екологічним змістом щоденної педагогічної діяльності. Практика свідчить про значущість саме повсякденних свідомих вчинків для екологізації свідомості та формування культури екологічної поведінки учнів основної школи.

Ефективним засобом сучасного навчально-виховного процесу є соціально-педагогічні прогностичні технології, до яких відносять і проектні технології. Проектні технології сприяють забезпеченню умов, в яких відбувається сприйняття учнями природи як особистісної цінності, формування емоційного «особистісного ставлення» (за В. О. Сухомлинським) до екологічних проблем та ґрунтовне засвоєння теоретичних знань у практиці екологічно доцільної діяльності. До того ж сьогодні проекти є однією з найбільш поширених форм людської діяльності, тому досвід їх розроблення та реалізації надає учням додаткові можливості для успішної соціалізації у майбутньому. У контексті нашого дослідження проект — це планування та впровадження спільних дій дітей та дорослих, спрямованих на імплементацію набутих школярами знань на поведінковий рівень через спільну екологічно доцільну діяльність, у процесі якої формується культура екологічної поведінки учнів основної школи. Проектна технологія розглядається як набір відповідних взаємопов'язаних операцій, необхідних для виконання проектів.

Відомо, що метод проектів був запропонований та розроблений Дж. Дьюї та В. Кілпатриком ще у 20-х роках XIX ст. і доповнювався новими інструментами одночасно із розвитком філософської та теоретико-методологічної бази педагогіки. У XXI ст. під впливом екологічних викликів склалися принципово нові засади людського буття, що визначають передумови, які актуалізують застосування проектних технологій, збагачених принципами збалансованого розвитку. Ми зупинимось на трьох важливих передумовах:

- перетворення людства на «нову геологічну силу» та розвиток глобалізаційних процесів;
- суперечність між штучним характером середовища, в якому існує суспільство, і природністю ества самої людини;

– поширення інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ).
Теоретико-методологічною та філософською основою дослідження є вчення про ноосферу В. І. Вернадського, його положення про людство як «нову геологічну силу»; Концепція збалансованого (стійкого) розвитку, теорія систем та філософія екологізму. Робота спирається на основні положення гуманістичної педагогіки та психології, що досліджують динамічні гуманітарні системи. Зокрема, на особистісно-орієнтований підхід до формування культури екологічної поведінки учнів; принципи довіри, відповідальності, співпраці учнів та педагога, розуміння ролі природи у системі В. О. Сухомлинського; концепцію екологічної освіти та виховання (А. Т. Захлебний, І. Д. Зверева, І. Т. Суравегіна); культурологічний та середовищний підходи до формування особистості учня (Ш. О. Амонашвілі, І. Д. Бех, В. Докучаєва, Б. Г. Корнетов, В. А. Ясвін); системний підхід у дослідженні поведінки (К. О. Абульханова-Славська, І. Д. Бех, О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн).

Важливим для дослідження є розуміння дуальності відносин «людина-довкілля». Йдеться, з одного боку, про довкілля як природний простір, в якому еволюціонують динамічні системи різної складності, представлені різними типами середовищ (у тому числі – соціальним). З іншого, ми говоримо про людину, занурену у соціум, що становить собою середовище штучного типу (А. Н. Павленко) і теж належить до складних динамічних систем. Наявність двох типів середовищ: природного та штучного (взаємопов'язаних і таких, що впливають одне на одне) вимагає середовищного підходу до вивчення проблеми, а їхня приналежність до складних динамічних систем – застосування системного підходу.

Конкурентний тип відносин між людиною та довкіллям протягом історії формував відповідне «екофобне» ставлення до природи, продиктоване антропоцентричним типом суспільних цінностей та свідомості. Головне завдання – вижити – визначало завдання всіх складових соціальної системи. А відтак, – і завдання освіти. Кардинальні зміни біосферного статусу людської спільноти (обумовлені геологічним масштабом діяльності) мають бути відображені у перегляді освітніх цілей та змісту, засвоєнні нових моделей образу світу у спільній діяльності дітей та дорослих (О. Г. Асмолов, І. Д. Бех, В. В. Давидов, Л. П. Кезіна, О. М. Леонт'єв, В. В. Рубцов). Отже, екологізація аксіологічних підвалин, їх докорінна трансформація стає життєвою необхідністю та умовою подальшого існування людства, новим рівнем пристосування до еволюційних змін.

Як зазначалося вище, проблеми довкілля мають системний характер, тому, на нашу думку, й тлумачення сутності, змісту та меж проектних технологій має бути розширеним відповідно до історичних реалій: проектні технології доцільно розглядати як багатоцільовий

інструмент навчально-виховного процесу. Такий підхід виправданий трьома факторами.

Перший — поширення глобалізаційних процесів, які призвели до прискорення обігу знань, поєднання технологічних можливостей та створення передумов явища, визначеного В.І. Вернадським як «ноосфера». «Ми все більше і яскравіше бачимо в дії геологічні сили, що нас оточують. Це збіглося, і навряд чи випадково, із проникненням у наукову свідомість переконання у геологічному значенні *Homo sapiens*, з виявленням нового стану біосфери — ноосфери — і є однією з форм її вираження» [4]. Отже, глобалізоване суспільство стало «геологічною силою», що швидко змінює природне середовище, створюючи паралельно своє, штучне.

Дехто з дослідників (наприклад, А. Н. Павленко) вважає джерелом кризи саме суперечність між штучним характером середовища, в якому існує суспільство, і природністю ества самої людини. Це другий фактор, що суттєво впливає на відносини у системі «людина — довкілля». Планетарний характер діяльності суспільства трансформував людське буття, породивши цілий ряд колізій у царині етики. І наслідком такої трансформації мають стати відповідні зміни моральних норм. «Завдяки екологічній етиці до сфери моральних відносин «людина — людина» включається новий ряд відносин «людина — довкілля»... Мораль має соціоприродну сутність, і тому критерії, що її визначають, не можуть бути тільки природними або тільки соціальними» [6, с. 68].

Третій фактор, який необхідно враховувати, тому що він активно змінює образ світу, структурує духовну його складову, — розвиток інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ). Р. Н. Абрамов, досліджуючи феномен мобільної телефонії, доходить висновку: мобільні телефони стали не тільки інструментом комунікації, а й засобом «формування утопічної та дістопічної масової свідомості» («дістопія» — негативна утопія), індивідуалізованої розваги. Проникнення продуктів ІКТ (плеєрів, мобільних телефонів, DVD-програвачів та ін.) у культурну сферу, розвиток самої технології до рівня «всюди-сущої» викликало до життя специфічні проблеми. «Рак мозку, можливість вибуху на автозаправці, дорожні пригоди, нещасні випадки з нанесенням тілесних ушкоджень та багато іншого сьогодні можна знайти у інструкціях до мобільних телефонів» [2, с. 3]. Новий — мережевий — світ формує віртуальне середовище, де людина позбавлена усамітнення, особистого простору, оскільки завжди перебуває «у зоні досяжності». Його вплив на сучасне покоління є надзвичайним великим, але до цього часу — малодослідженим.

Серйозним чинником керування свідомістю є ЗМІ. Дослідники відзначають їхню вирішальну роль у створенні моделей світу. Так, Г. Почепцов стверджує: «Медіа... несуть із собою нові цінності, які

впливають і трансформують у відповідь медіа. У відповідності з новими медіа змінюється і саме людство» [7, с. 15]. Разом із новим середовищем формується і мораль. Отже, фактор технологій, які маніпулюють свідомістю, стає все більш значущим для контексту не тільки публічного, а й особистого духовного простору. ІКТ значною мірою визначають сенси та атмосферу суспільного буття, але їхній вплив недооцінений у практичній педагогіці. Їх розглядають насамперед як інструмент дидактики, а не фактор виховання.

Поєднання всіх трьох чинників спричиняє синергетичний ефект і породжує зміни у «змісті різних сфер людської діяльності, способі життя людей» та рух до якісно нового стану суспільства. Отже, необхідно зважати на них у контексті засвоєння дітьми екологічних цінностей.

Проектні технології дають таку можливість. Залучення школярів до вирішення екологічних проблем різної складності залежить від рівня екологічної обізнаності та культури школярів, зони відповідальності учнів. Але вільний вибір теми та співпраця у «дорослих» проєктах, міжвікове та міжсередовищне спілкування, відчуття значущості власних дій та вчинків активізують мотиваційну сферу дітей; підвищують емоційність сприйняття проблем довкілля; сприяють вихованню відповідальності, довіри, ініціативності. Надзвичайно важливою є залученість учнів до колективних дій, причетність до групи, в якій домінують екологічні цінності і яка сама є прикладом та результатом успішної екологічно доцільної діяльності. У такий спосіб утворюється екологічно орієнтоване середовище: різновид особистісно-орієнтованого середовища — «особливого науково організованого соціуму, який відрізняється від звичайного середовища вищими характеристиками спільної діяльності та спілкування, емоційно й інтелектуально насиченою атмосферою співпраці і творення» [3, с. 1].

Процес визначення мети, завдання, етапів проєкту, необхідних для його реалізації ресурсів сприяє усвідомленню учнями справжньої складності вирішуваних проблем, змушує до активної рефлексії щодо своїх можливостей і (за умов компетентного керівництва педагога) зростання життєвого досвіду школярів. Усі ці фактори створюють психологічні засади для трансформації духовних цінностей дитини, руйнування егоантропоцентричних стереотипів, сприйняття проблем природи як особистісних. Так відбувається поступовий перехід до суб'єктних відносин з довкіллям, формування екологічних інтересів, а відтак, — екологічних потреб у здійсненні екологічних вчинків. Таким чином, виконується головне завдання екологічного виховання — формується культура екологічної поведінки учнів як умова збалансованого розвитку соціоприродної системи.

З позицій усвідомлення нової біосферної функції людини видається доцільним проаналізувати ціннісний статус довкілля, дати

визначення понять «культура», «екологічна культура», «культура поведінки», «поведінка», «екологічна поведінка», що уможливить визначення й поняття «культура екологічної поведінки».

Феномен культури завжди був і залишається привабливим для філософії завдяки своєму динамізму та широті підходів його трактування: існує понад п'ятисот його визначень. Для нашого дослідження цікавими є, насамперед, ті аспекти культури, що стосуються взаємин людини та довкілля у їхньому історичному розвитку. Застарілі цінності цивілізаційного розвитку (прибуток, споживацтво) та егоантропоцентричний тип свідомості сьогодні суперечать новому — біосферному — статусу людини. Отже, умовою виживання є засвоєння закону: довкілля — це середовище та умова існування й розвитку людини, а людина — засіб розвитку Життя, одухотворення Всесвіту. У цьому полягає сутність коеволюційної моделі розвитку.

Отже, довкілля набуває статусу фундаментальної цінності, тому екологічний імператив має стати невід'ємною складовою духовного світу особистості. Слід наголосити, що поняття «довкілля» розширює ціннісне поле і включає в нього соціальні аспекти. Тобто, йдеться не тільки про гармонізацію відносин «людина — природа», а й зміну міжлюдських відносин.

«Культура» — це динамічна система соціоприродних відносин, в якій на особистісному, соціальному рівнях відбувається усвідомлення *історичного* статусу людини у соціоприродній системі; формуються відповідні цінності та способи діяльності як засоби адаптації до певних умов соціоприродної системи. «Поведінка» розглядається як один із показників соціоприродної адаптивності та рівня культури особистості, проявлений у конкретних діях та вчинках. «Культура поведінки» — це узгодженість особистісних культурних цінностей з еталонним, ідеальними, проявлена на поведінковому (зовнішньому) рівні. «Екологічна поведінка» — показник рівня сформованості екологічної культури, екологічної свідомості, проявлений у конкретних екологічно доцільних діях і вчинках та їхній активності.

«Екологічна культура» — динамічна система соціоприродних відносин, в якій на особистісному та соціальному рівнях відбувається усвідомлення сучасного *біосферного* статусу людини, формування екологічних цінностей та екологізація людської діяльності як засобів адаптації елементів соціоприродної системи до умов коеволюції.

Важливо розуміти: екологічна культура є атрибутивною, органічною складовою людського буття, яке зародилося й відбувається у природному світі. Вона існує у двох невід'ємних вимірах: як знання і як діяльність [5]. Динамізм відносин у системі «людина — довкілля», глобалізація кризових явищ визначають зміни статусу екологічної культури: вона стає обов'язковим і пріоритетним компонентом культури загальної, призначення якої сьогодні — зберегти життя на

планеті. «Ноосфера» — це ймовірний результат і мета нашої діяльності, і в цьому полягає сучасна біосферна функція людини. Лише усвідомлення цієї місії, екологічних цінностей, оволодіння екологічними компетентностями дасть людині змогу залишитися в еволюційному процесі.

Таким чином, «культуру екологічної поведінки» учнів основної школи можна визначити як динамічну систему соціоприродних відносин, в якій на особистісному рівні формуються та реалізуються екологічні цінності учнів, проявлені у конкретних екологічно доцільних діях, вчинках та їхній активності.

Як свідчать дослідження психологів, колізії між екологічною свідомістю та екологічною поведінкою виникають «...у ситуаціях екологічного ризику та відповідного вибору» [9, с. 4]. Відтак, створення умов для здійснення відповідального вибору та екологічно доцільних дій постає як одна із фундаментальних педагогічних цілей сучасного виховання, а механізмом їх створення має стати екологічно орієнтоване середовище.

Проектні технології сприяють утворенню ситуацій, в яких учні опиняються перед необхідністю вирішення екологічних проблем, змушені долати їх як перешкоду. Обставини спонукають школярів до екологічних вчинків, необхідних для вирішення суперечностей між існуючою ситуацією та бажаним станом речей. Тобто, створюються умови для усвідомлення дітьми власних екологічних потреб та можливостей їх реалізації в процесі екологічно доцільної діяльності (встановлення логічного зв'язку між потребами, мотивацією та поведінкою).

При цьому важливим є ставлення з боку дітей та дорослих до проекту як до культурної події (за В. Біблером), яка відрізняється від буденності і має статус непересічного явища. Таке ставлення руйнує межі субкультур, об'єднує інтереси різних вікових груп та сприяє утворенню засад для колективної співпраці, розбудові освітньо-виховного простору (середовища), формуючи відповідний тип свідомості та підтверджуючи тезу А. С. Макаренка: «Виховує не сам вихователь, а середовище».

Однією з головних характеристик такого утворення є «здатність до проектування» (за П. Пернером, В. Докучаєвою). У цьому випадку проектні технології екологічного спрямування набувають якості не тільки дидактичного, а й виховного засобу, що обумовлює екологічну орієнтацію шкільного середовища загалом, формування екологічних цінностей, свідомості та культури екологічної поведінки. Значною мірою вони утворюються як результат органічного засвоєння учнями моделі шкільного культурного середовища. Якщо виходити з розуміння свідомості як вищої форми розвитку психіки, то маємо зазначити однастайність психологів, які вирішальним факто-

ром впливу на психіку визнають саме середовище (С. Дерябо, В. Ясвін, М. Раудсепп, В. Скребець, В. Панов та інші). Слід наголосити, що психологію ми розуміємо не лише як інструмент пристосування, адаптації організму до середовища. Йдеться про «...духовний сенс людського існування, іманентний самодостатній характер психіки,... її творчі інтенції, неповторну сутність існування духу — гуманістичне спрямування» [8, с. 597].

Таким чином, можна стверджувати, що проектні технології мають значний потенціал для впровадження екологічного імперативу в духовному просторі школярів та для екологізації всього навчально-виховного процесу.

Література

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року : Закон України № 2818-VI від 21 грудня 2010 р. [Електр. ресурс]. — Режим доступу: http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id=231217&cat_id=37486. — Назва з екрана.
2. Абрамов Р.Н. Социокультурные аспекты воздействия мобильной телефонии на повседневность : теоретические перспективы и практические результаты [Электр. ресурс]. — Режим доступа: <http://www.hse.ru/data/2010/03/06/1240710509/%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2-5B%5D.pdf>. — Загл. с экрана.
3. Бех І.Д. Психологічні засади побудови виховного простору особистості : матеріали конференції «Філософія образования личности» [Електр. ресурс] / І.Д. Бех. — Режим доступу: <http://www.ukrdeti.com/firstforum/b3.html>. — Назва з екрана.
4. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление [Электр. ресурс] / В.И. Вернадский. — Режим доступа: <http://vernadsky.lib.ru>. — Загл. с экрана.
5. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика : навч. посібник / В.С. Крисаченко. — К. : Заповіт, 1996. — 352 с.
6. Павленко А.Н. Экологический кризис как псевдо проблема / А.Н. Павленко // Вопросы философии. — 2002. — № 7. — С.66–80.
7. Почепцов Г.Г. Від facebook'у і гламуру до WikiLeaks: медіа комунікації / Г.Г. Почепцов. — К. : Спадщина, 2012. — С. 15.
8. Роменець В.А. Історія психології XIX — початку XX століття : навч. посібник / В.А. Роменець. — К. : Вища школа, 1995. — С. 597.
9. Экологическое сознание: теория, методология, диагностика / В.И. Панов, М.О. Мдивани [и др.] // Психологическая диагностика : науч.-метод. и практ. журнал. — 2012. — № 1. — С. 4.

В статье рассмотрены факторы, актуализирующие использование проектных технологий для формирования экологического сознания, культуры экологического поведения учащихся. Проектные технологии рассматриваются как условие формирования и один из элементов экологически ориентированной среды (ЭОС) — инструмента экологизации духовного пространства личности в условиях системного кризиса.

Ключевые слова: *проектные технологии, экологические ценности, культура экологического поведения учащихся, среда.*

Yu. V. Solobai

Project Technologies as Tools to Implement the Ecological Imperative.

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine)

The article analyzes the factors that turn the project technology into a crucial tool to shape environmental consciousness and the culture of environmental behaviour of students in modern teaching practice. Among them there are three key factors: a) the status of human beings as «the new geological force» (after V.I. Vernadsky) that changed their biospheric function; 2) the contradiction between the artificial and natural environments of human life generates a number of ethical, psychological, and pedagogical problems; 3) the development of information and communication technologies has become an important factor in shaping the consciousness and spiritual world of an individual.

The definitions of 'culture', 'behaviour', 'environmental behaviour', 'environmental culture', 'culture of environmental behaviour' are given in the context of the dynamic, system relationship of «human being-environment» and socio-natural system. The role of environment in shaping an individual's psychological reality is explored. It is assumed that the «ecological oriented environment» is an effective tool to form environmental consciousness and is compatible with project technologies in the modern school context.

Keywords: project technologies; moral-ecological imperative; individual's spiritual space; ecological behavior culture of students; ecologically oriented environment.

References

1. *Zakon Ukrainy «Pro osnovni zasady (strategiiu) derzhavnoi ekologuichmoji polityky Ukrainy na period do 2020 roku* [Law of Ukraine «On Main Foundations (Strategy) of Public Ecological Policy of Ukraine until 2020] (*Law No. 2818-VI*, December 21). (2010). Retrieved from http://portal.rada.gov.ua/rada/control/uk/publish/article/news_left?art_id=231217&cat_id=37486
2. Abramov, R.N. *Sotsiokulturnye aspekty vozdeistviia mobilnoi telefoni na povsednevnost: teoreticheskie perspektivy i prakticheskie rezultaty* [Socio-Cultural Aspects of Impact Mobile Telephony: Theoretical Prospects and Practical Results]. Retrieved from <http://www.hse.ru/data/2010/03/06/1240710509/%D0%90%D0%B1%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2-5B%5D.pdf>
3. Bekh, I. D. *Psyhholohichni zasady pobudovy vykhovnoho prostoru osobystoty* [Psychological Foundations of Making Educational Process of Personality]. Retrieved from <http://www.ukrdeti.com/firstforum/b3.html>
4. Vernadskii, V. I. *Nauchnaia mysl kak planetarnoe yavleniie* [Scientific Thought as a Global Phenomenon]. Retrieved from <http://vernadsky.lib.ru>.
5. Krysachenko, V. S. (1996). *Ekolohichna kultura: teoriia i praktyka* [Ecological Culture: Theory and Practice]. Kyiv: Zapovit.
6. Pavlenko, A. N. (2002). *Ekologicheskii krizis kak psevdoproblema* [Ecological Crisis as a Pseudo Problem]. *Voprosy filosofii*, 7, 66-80.
7. Panov V. I., & Mdivani, M. O. (2012). *Ekologicheskoe soznanie: teoriia, metodologiya, diagnostika* [Ecological Awareness: Theory, Methodology, Diagnostics]. *Psikhologicheskaiia diagnostika*, 1, 4.

8. Pocheptsov, H. H. (2012). *Vid facebook'u i hlamuru do WikiLeaks: mediakomunikatsii* [From Facebook and Glam to WikiLeaks: Media Communication]. Kyiv: Spadshchyna.
9. Romenets, V. A. (1995). *Istoriia psykholohii XIX – pochatku XX stolittia* [History of Psychology of XIX – the beginning XX]. Kyiv: Vyshcha shkola.